

УДК 340.12

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630)

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА У ПРОЦЕСІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА САМОСВІДОМОСТІ НАРОДУ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИСЛИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Анотація. Роль соціально-антропологічного чинника у процесі актуалізації питання людини як найвищої цінності, її ментальності та самобутності стала особливо гострою після проголошення незалежності України. Антропологічні ідеї філософії освіти і виховання на сучасному етапі відповідають найважливішим потребам людини у соціокультурному просторі України, де врахування особливостей етнонаціонального коріння стає одним із факторів результативності державних реформ, допомагає коригувати національну політику й етнополітику, забезпечує становлення і розвиток самосвідомості народу, його національної само ідентифікації. Вчення про людину з точки зору соціально-філософської антропології – тривалий процес, який безпосередньо охопив увесь період становлення діаспори загалом. Українські емігранти довгий час лишалися єдиним джерелом збереження знань про релігію, історію, культуру та мову нашої держави. Представники української діаспори мали змогу ознайомитися з найкращими надбаннями європейської та світової культури.

Під поняттям «релігійні мислителі» маємо на увазі діячів церковного кліру, а «світські філософи» – представники філософської культури, які не мали духовного сану. Причому означені дослідження розподілимо на два види – релігійного (І. Огієнко, І. Ортинський, І. Шевців, С. Ярмусь та ін.) та світського спрямування (І. Мірчук, О. Кульчицький, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін.).

Людина у її взаємовідносинах зі всесвітом, гармонія особистості й Абсолюту – ці мотиви пронизують твори українських діаспорних мислителів кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Ідея людинолюбства характеризує, зокрема, філософську концепцію Д. Чижевського. У своїх філософсько-антропологічних поглядах Д. Чижевський вважав кожну людину, з її індивідуальною

своєрідністю, однаково цінним і важливим елементом «морального всесвіту».

Рушійною силою духовного прогресу людського буття М. Шлемкевич вважав моральний ідеал, «втілену засаду». Мислитель вибудовував ієрархію моральних ідеалів нашого суспільства. Так, основою піраміди моральних ідеалів є «порядна людина». Вищим щаблем в ієрархії суспільства є «ідейна людина». На думку М. Шлемкевича, хоча «ідейна людина» залишається порядною, їй властивий інший стиль життя. Для такої людини на першому місці стоїть служба суспільству. Рівновага суспільства забезпечується балансом світу «порядної людини» і творчого духу. Піраміда моральних ідеалів є запорукою міцного громадянства.

Здобутки в релігійно-філософській царині представників української діаспори, маючи неабияку цінність у контексті віднаходження нових ідей, переосмислення власного минулого та розуміння сутності сучасних антропологічних пошуків, є віддзеркаленням тих соціокультурних реалій, у контексті яких розгорталися їх життєписи й творча спадщина. Зазначимо, що антропологічна парадигма діячів української діаспори вирізняється широким культурним контекстом, у якому синтезувалася як релігійна традиція, так і досягнення вітчизняної та світової філософської думки.

Ключові слова: соціально-антропологічний чинник, представники української діаспори, національна самоідентифікація, соціально-філософська антропологія, антропологія, україноцентризм, теоцентризм, кордоцентризм.

Zagorodnya Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, St. Sichovykh Striltsiv, 52D, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

THE ROLE OF THE SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL FACTOR IN THE PROCESS OF UPDATING THE ISSUE OF NATIONAL SELF-IDENTIFICATION AND SELF-AWARENESS OF THE PEOPLE IN THE CREATIVE HERITAGE OF THINKERS OF THE UKRAINIAN DIASPORA

Abstract. The role of the socio-anthropological factor in the actualization of the question of man as the highest value, his mentality and identity became especially acute after the declaration of Ukraine's independence. Anthropological ideas of the philosophy of education and upbringing at the modern stage correspond to the most important needs of a person in the socio-cultural space of Ukraine, where taking into account the peculiarities of ethno-national roots becomes one of the factors of the effectiveness of state reforms, helps to adjust national politics and

ethno-politics, ensures the formation and development of the people's self-awareness, its national self-identification. The study of man from the point of view of socio-philosophical anthropology is a long process that directly covered the entire period of formation of the diaspora in general. For a long time, Ukrainian emigrants remained the only source of knowledge about the religion, history, culture and language of our country. Representatives of the Ukrainian diaspora had the opportunity to familiarize themselves with the best assets of European and world culture.

By the concept of «religious thinkers» we mean figures of the church clergy, and «secular philosophers» - representatives of philosophical culture who did not have a spiritual rank. Moreover, we will divide these studies into two types - religious (I. Ogienko, I. Ortynskyi, I. Shevtsiv, S. Yarmus, etc.) and secular direction (I. Mirchuk, O. Kulchytskyi, D. Chyzhevskiy, M. Shlemkevich, V Yaniv et al.).

Man in his relationship with the universe, the harmony of the individual and the Absolute - these motifs permeate the works of Ukrainian diaspora thinkers. XX - beginning XXI century The idea of philanthropy characterizes, in particular, the philosophical concept of D. Chizhevsky. In his philosophical and anthropological views, D. Chyzhevsky considered each person, with his individual uniqueness, to be an equally valuable and important element of the «moral universe».

M. Shlemkevych considered the moral ideal, the «incarnated foundation» to be the driving force of the spiritual progress of human existence. The thinker built a hierarchy of moral ideals of our society. Yes, the base of the pyramid of moral ideals is a «decent person». The highest step in the hierarchy of society is the «ideological person». According to M. Shlemkevych, although the «ideological person» remains decent, she has a different lifestyle. For such a person, service to society comes first. The balance of society is ensured by the balance of the world of «decent man» and the creative spirit. The pyramid of moral ideals is the key to strong citizenship.

The achievements in the religious-philosophical realm of the representatives of the Ukrainian diaspora, having great value in the context of finding new ideas, rethinking one's own past and understanding the essence of modern anthropological research, are a reflection of those socio-cultural realities in the context of which their biographies and creative heritage unfolded. It should be noted that the anthropological paradigm of Ukrainian diaspora figures is distinguished by a broad cultural context in which both religious tradition and the achievements of national and world philosophical thought were synthesized.

Keywords: socio-anthropological factor, representatives of the Ukrainian diaspora, national self-identification, socio-philosophical anthropology, anthropology, Ukrainian centrism, theocentrism, Cordocentrism.

Постановка проблеми. Проблема ролі соціально-антропологічного чинника у процесі актуалізації питання людини як найвищої цінності, її

ментальності та самобутності стала особливо гострою після проголошення незалежності України. Антропологічні ідеї філософії освіти і виховання на сучасному етапі відповідають найважливішим потребам людини у соціокультурному просторі України, де врахування особливостей етнонаціонального коріння стає одним із факторів результативності державних реформ, допомагає коригувати національну політику й етнополітику, забезпечує становлення і розвиток самосвідомості народу, його національної самоідентифікації. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження [1, с. 96].

Сьогодні у зв'язку з кардинальними глобалізаційними процесами стає все більш відчутною небезпека втрати людиною своїх глибинних архетипних першооснов, ментальних основ, на яких ґрунтуються національні традиції. Саме тому особливої актуальності набуває потреба у виокремленні антропологічних ідей в творчому доробку представників української діаспори. Вчення про людину з точки зору соціально-філософської антропології – тривалий процес, який безпосередньо охопив увесь період становлення діаспори загалом. Українські емігранти довгий час лишалися єдиним джерелом збереження знань про релігію, історію, культуру та мову нашої держави. Представники української діаспори мали змогу ознайомитися з найкращими надбаннями європейської та світової культури, що в подальшому вплинуло на світоглядні орієнтири провідних діячів зарубіжного українства. Як наслідок цього світоглядні антропологічні погляди українських діаспорних мислителів увібрали в себе як релігійні, так і загальнолюдські гуманістичні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання антропологічних поглядів в творчій спадщині мислителів української діаспори присвячено праці таких вітчизняних вчених: Ю. Корбуша, Н. Кривди, В. Ляхоцького, А. Марушкевича, С. Наливайка, І. Огородника, О. Погорілого, М. Русина, Є. Сохацької, З. Тіменика, М. Тимошика, І. Тюрменко, Ю. Шереха та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця та ролі антропологічних ідей філософії освіти і виховання в творчій спадщині мислителів української діаспори.

Виклад основного матеріалу. У плеяді діаспорних мислителів можна виділити дві споріднені течії. Одна з них представлена релігійними мислителями, інша – світськими філософами. Під поняттям «релігійні мислителі»

маємо на увазі діячів церковного кліру, а «світські філософи» – представники філософської культури, які не мали духовного сану. Причому означені дослідження розподілимо на два види – релігійного (І. Огієнко, І. Ортинський, І. Шевців, С. Ярмусь та ін.) та світського спрямування (І. Мірчук, О. Кульчицький, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін.). У цьому контексті звернемо увагу на методологічну відмінність між конфесіоцентричним і релігієзнавчим дослідженням релігії, що, безперечно, й поширюється на осмислення антропологічного вчення як складової тієї чи іншої релігійної традиції. Загалом, у різних релігійних традиціях (наприклад, християнство, мусульманство, іудаїзм) вивчення релігії як такої пов'язане з її розумінням у межах конкретного віросповідання. У світлі такого підходу «фільтруються» всі інші релігійні традиції. Для богословів характерне несприйняття альтернативних розумінь релігійних явищ, навіть якщо вони розкриваються в межах одного віросповідання. Будь-яке богослов'я є розмірковуванням над змістом релігійного досвіду [6].

Людина у її взаємовідносинах зі всесвітом, гармонія особистості й Абсолюту – ці мотиви пронизують твори українських діаспорних мислителів кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Ідея людинолюбства характеризує, зокрема, філософську концепцію Д. Чижевського. У своїх філософсько-антропологічних поглядах Д. Чижевський вважав кожную людину, з її індивідуальною своєрідністю, однаково цінним і важливим елементом «морального всесвіту». «І моральний світ збіднів би, якби не було різних типів людей, що різними шляхами і у різних формах стремлять до справедливості...» [8, с.10].

Д. Чижевський наголошував на «величезній етичній цінності» особистості та закликав визнавати за кожною людиною право на «власний індивідуальний етичний шлях». І цей власний етичний шлях повинен мати на меті таку ціль, що є загальнолюдською. Антропологічне забарвлення властиве і філософському вченню І. Мірчука [3; 4].

Згідно з філософськими поглядами І. Мірчука, людина завдяки моральній свідомості поставлена вище цілого органічного світу. Наша свідомість і відповідальність підносять почуття величі та гідності власного «Я». 54 Співзвучні думки знаходимо й у В. Левинського. Саме, В. Левинський переконаний, що людина у своєму культурному поступі зуміла розвинути в собі моральність до такого рівня, що не обмежується тільки своїм егоїстичним «Я», а в змозі охопити інтересом і піклуванням ціле людство. Отже, людина підноситься від «етики егоїзму й індивідуалізму» до «етики гуманізму або людськості». М. Шлемкевич – автор концепції вільної і творчої особистості, вчення, яке містить «характеристичну нотку універсалістичного персоналізму» (за словами О. Кульчицького). Питання типології української людини філософ розглядав крізь призму суспільно-політичних процесів. Тому М. Шлемкевич виділяв такі чотири типи людини: «старосвітська»; «гоголівська»; «сковородянська»; «шевченківська» [9].

Саме останній тип втілює ідеал мислителя. Осередком світогляду такої людини є наука, головною рушійною силою є розум. Шевченківська людина – це той вічний революціонер, що духа рве до бою за правду, поступ, волю (три божества цієї людини). Ідеалом суспільства для М. Шлемкевича є держава вільних українців, побудована на засадах нової правди життя. Цікаво, що схожі думки знаходимо в І. Мірчука. Він вважав, що ідеальна держава повинна зібрати «розбіжні інтереси одиниць в поняттю загального добра і стреміти до того, щоб культурні завдання, які перевищують спроможність одної людини, були здійснені силами загалу для добра цілості» [4, с. 226].

Рушійною силою духовного прогресу людського буття М. Шлемкевич вважав моральний ідеал, «втілену засаду». Мислитель вибудовував ієрархію моральних ідеалів нашого суспільства. Так, основою піраміди моральних ідеалів є «порядна людина». Вищим щаблем в ієрархії суспільства є «ідейна людина». На думку М. Шлемкевича, хоча «ідейна людина» залишається порядною, їй властивий інший стиль життя. Для такої людини на першому місці стоїть служба суспільству. Рівновага суспільства забезпечується балансом світу «порядної людини» і творчого духу. Піраміда моральних ідеалів є запорукою міцного громадянства. Якщо світ порядної людини має кількісну перевагу, це консервативний «статичний первень», якому суспільство завдячує постійністю; то другий рівноважить якістю, він революційний і динамічний, веде громадян вперед. Зрушення рівноваги суспільства веде до його кризи, так, як втрата душевного спокою призводить до «гріха, провини, бунту серця проти порядку». На думку М. Шлемкевича, у людській душі є різні верстви: «глибокий анімально-емоціональний первень» і «розум роду з раціональною традицією». Організатором в особистості є «Я», архітект, і коли йому вдається інтеграція різних верств душі, тоді маємо перед собою справжню індивідуальність [9, с. 128].

Отже, філософ ставить завдання перед людиною вийти з тюрми своїх власних думок, переживань; «вийти з гетто своєї душі, з гетто самозакоханості, чи самобичування в почутті гріховності, чи з гетто самоспожаління в постійному відчуженні кривди. Живи, людино, в родині для родини, в суспільстві для суспільства, в світі для світу. Живи в об'єкті; став собі об'єктивні цілі та йди до них. Вийди з тісного суб'єктивного світику!» [9, с. 84].

Задля гармонійного життя особистості варто співвідносити своє буття з іншими людьми, цілим людством. В основі людського світосприйняття повинен бути принцип любові до людини і всесвіту. На думку В. Левинського, людська етика – це етика добра, правди, краси, радості з життя і любові до ближнього. Згідно з концепцією І. Мірчука, нашим найвищим добром, остаточною ціллю – «етичним ідеалом» – є загальний поступ людської культури. А культура завжди була, є і буде математичною функцією, для якої змінною є передовсім етична свідомість. Значення культури, на думку

філософа, полягає у тому, що вона звільняє людину з її відокремленості і підносить до поєднання з усім всесвітом. Людина вже не чує себе невеличкою нікчемною частинкою природи. У ній постає почуття єдності, глибоке розуміння світу. «Пробуджується свідомість, що всесвіт – це не випадковий конгломерат без внутрішнього зв'язку, це не хаос поодиноких явищ, але якщо універсум – це космос, це свого роду індивідуальність, до якої одиниця мусить себе поставити у певне точно 56 означене відношення» [4, с. 231].

Поняття культури включає ідею любові, яка полягає у взаємності. І. Мірчук зазначав, що людину, яку любимо, не хочемо принижувати чи панувати над нею. Це знецінило б її вартість, а отже, і принизило б власну особу. Така «відворотність взаємин», на думку філософа, сягає поза межі чисто людських відносин і стосується природи взагалі. Виникає щире порозуміння між «Я» і світом, буттям. «Чоловік з культурою відноситься до природи як до свого друга, він ідентифікує себе з нею, поширює круг свого власного «Я» все далі і далі, щоби обняти неначе люблячими раменами все, що дотепер видавалося йому чужим, таємничим і навіть ворожим» [4, с. 240]. Характерно, що поняття «культури» у концепції І. Мірчука має моральні виміри: передбачає поєднання любові, справедливості, довір'я, щирості, взаємного розуміння і допомоги між людьми. До означення поняття «культури» вдається М. Шлемкевич у праці «Верхи життя і творчості». Так, критеріями культури філософ вважав цінності правди, краси, добра, справедливості, об'єктивовані в науці, мистецтві, релігії, моралі порядку життя, а живим знаком їх є освіченість і шляхетність людини. Отже, українські мислителі, об'єднані антропологічною проблематикою, що висвітлюється в їхніх творах, вирішують завдання гармонізувати життя особистості. І. Мірчук стверджував, що його міркування мають ідеальний характер, та все-таки вони потрібні, оскільки такий ідеал є орієнтиром серед розбіжних доріг дійсності, він є заохотою, імпульсом до інтенсивної праці й культурного поступу. У цьому контексті можна згадати фразу М. Шлемкевича про універсальну цінність моральних ідей: «Ідеями й моральними напрямними можемо прискішувати, можемо свідомо справляти дороги» [9, с. 50].

Щодо поглядів В. Левинського, то він переконаний, що ніхто не в силі знищити ідей, коли вони є благородними, моральними і такими, що відроджують людство та національну ідентичність. І. Огієнко стверджував, що український народ є релігійним, оскільки українська культура значною мірою творилася за допомогою релігії. Український мислитель засуджував байдужість української інтелігенції до релігії, що аж ніяк не приносить користь розвитку церкви. Проте митрополит Іларіон визнавав обмеженість людського розуму у питаннях сприйняття Божої правди [5].

Дійсно, не все є досяжним для світогляду особистості. Водночас лише пошук відповідей на питання буття може привести людину до внутрішнього

прозоріння. Хоча для людини притаманною є внутрішня свобода, вона так чи інакше торжествує в душі. А дух спрямований на пізнавальну сферу. В цьому і виявляється творча сторона духовного життя українців діаспори, які подекуди консолідувалися навколо власних релігійних громад, що значно стимулювали українське національне життя за кордоном. У свою чергу, С. Ярмусь виводить силу українського духу крізь призму антропологічного та божественного сприйняття [11, с. 127].

Моральне зміцнення людини є те, що єдиним господарем життєвих обставин, долі є сама людина. Процес становлення людської особистості сприяє муза, яка подекуди характеризується як Божий дар. Отже, інтелектуальний і духовний доробок українських філософів зарубіжжя заклав передумови до якісно нового розвитку вітчизняної релігієзнавчої науки. Діаспорні напрацювання спрямовані на збереження національної ідентичності українців, характерною рисою світогляду яких завжди була релігійність. Використовуючи методологію, закладену у традиціях філософської антропології, учені діаспори зуміли звернути увагу у своїх дослідженнях на характерні особливості пересічного українця як представника окремо взятого соціуму [7].

Теоретична спадщина представників української діаспори містить потужний евристичний потенціал. Оскільки для сучасної української держави властивий досить низький рівень «конструктивної націєтворчості» (П. Ситник, А. Дербак), тоді як формування національної ідентичності стає для українців «пріоритетним політичним завданням» (Є. Бистрицький). Думки, висловлені представниками української діаспори в межах проблемного поля філософії, не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Це стосується, передусім, аналізу співвідношення понять «нації» і «держави», ролі еліти у процесах націє- і державотворення, впливу глобалізаційних процесів на збереження культурної самобутності, вплив церкви на людину, проблеми мовної ідентичності. Отже, аналіз значного масиву літературних джерел засвідчує, що вчення про людину в діаспорних мислителів набуває особливого смислового наповнення, пов'язаного як із релігійними, так і з етнічними чинниками, із їх впливом на самоідентифікацію українського народу, в становленні його етноконфесійної унікальності в полікультурному середовищі зарубіжних країн.

Часто-густо в дослідженнях діаспорних мислителів поняття «серце» ототожнюється з феноменом «душі». Так, М. Шлемкевич називає душу протоплазмою нашого духовного існування, вона постає ядром усього духовного [251, с. 44.].

Мислитель української діаспори вбачав в українській душі антропологічні відмінності нашого етносу від інших народів. Згідно з поглядами вченого, український народ відзначається глибокою вірою у свою справедливу

справу. Хоча українська душа є загубленою, але живе у мрійництві, емоціях. Ця душа продовжує себе у ліричних піснях, де описуються всі земні та духовні переживання. Зміст пісні набагато глибший, ніж її милозвучність. Вона здатна до перевтілення української душі, приглушаючи все уявне [10, с. 49]. Але, на думку М. Шлемкевича, українська душа у любові до пісні втрачає чіткість та ясність своєї форми. Проте саме трансценденція душі є цілющим джерелом української душі, оскільки уможливорює прагнення наблизитись до божественного.

Здобутки в релігійно-філософській царині представників української діаспори, маючи неабияку цінність у контексті віднаходження нових ідей, переосмислення власного минулого та розуміння сутності сучасних антропологічних пошуків, є віддзеркаленням тих соціокультурних реалій, у контексті яких розгорталися їх життєписи й творча спадщина. За умов прилучення вітчизняної релігієзнавчо-філософської думки до європейського дискурсу, який не нав'язує однолінійної моделі розуміння реальності, ми маємо змогу підіймати з національної духовної скарбниці приховані істини, знаходити нові розв'язання відомих проблем, аналізувати той пласт знань, що залишився за межами осмислення. Це, передовсім, стосується релігійно-філософського спадку діаспорних мислителів. Саме вони, працюючи на філософській, богословській ниві, вибудовували, формували свій екзистенційно-етнічний, комунікативний, релігійно-дискурсивний простір української діаспори.

Ю. Денисенко в праці «Філософські джерела творчості діячів української діаспори» [2] зазначає, що діячі української діаспори відчували вплив різних європейських філософських течій, зокрема І. Огієнко (релігійний екзистенціалізм, ірраціоналізм, німецька класична філософія), Д. Чижевський (неогегельянство, неокантіанство, феноменологія Е. Гуссерля, «фундаментальна онтологія» М. Гайдеггера та ін.), М. Кульчицький, Б. Цимбалістий М. Шлемкевич, В. Янів (К.-Г. Юнг, М. Вебер, ірраціональна філософія А. Шопенгауера, О. Шпенглер, А.-Дж. Тойнбі, І. Кант та ін.).

Висновок. Антропологічна парадигма діячів української діаспори вирізняється широким культурним контекстом, у якому синтезувалася як релігійна традиція, так і досягнення вітчизняної та світової філософської думки.

Література:

1. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11 (11). С. 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>

2. Денисенко Ю. М. Філософські джерела творчості діячів української діаспори. 2011. <http://intkonf.org/denisenko-yum-filosofski-dzherela-tvorhostidiyachiv-ukrayinskoyi-diaspori/>

3. Мірчук І. Етика та політика. Прага, 1923. 33 с. <http://diasporiana.org.ua/politologiya/10080-mirchuk-i-etika-a-politika/>

4. Мірчук І. Світогляд українського народу: спроба характеристики. Науковий збірник Вільного університету в Празі. 1942. Т. 3. С. 225–243.
5. Митрополит Іларіон (Огієнко І.). Обоження людини – ціль людського життя. Вінніпег : Українське Наукове богословське Православне Товариство, 1954. 95 с.
6. Сало Г. В. Антропологічні засади закордонного українства в його релігійно-філософських поглядах. Гілея: Науковий вісник. Київ, 2018. Вип. 129. С. 213–216.
7. Сало Г. В. Антропологічні уявлення мислителів української діаспори: релігійні та філософські впливи. Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. Київ. 2019. Вип.1(13). С. 46–50.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во Орій при УКСП Кобза, 1992. 230 с.
9. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Життя і мислі. Кн. 2. НьюЙорк, 1954. 158 с.
10. Шлемкевич М. Душа і пісня. Українська душа. Нью-Йорк–Торонто : Ключі, 1956. 63 с.
11. Ярмусь С. Досвід віри українця : вибрані твори. Київ : Світ знань, 2007. 488 с.

References:

1. Zahorodnia A. A. (2022). Sotsialna antropohiia v konteksti osvity ta vykhovannia osobystosti (druga polovyna XIX stolittia) yak chynnyk suchasnykh osvitnykh zmin. [Social anthropology in the context of education and personality development (second half of the 19th century) as a factor of modern educational changes]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 11 (11), 95-106 <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukrainian].
2. Denysenko Yu. M. (2011). Filosofski dzherela tvorchosti diiachiv ukrainskoi diaspori. [Philosophical sources of creativity of figures of the Ukrainian diaspora]. <http://intkonf.org/denysenko-yum-filosofski-dzherela-tvorchostidiyachiv-ukrayinskoyi-diaspori/> [in Ukrainian].
3. Mirchuk I. (1923). Etyka ta polityka. [Ethics and politics]. 33. <http://diasporiana.org.ua/politologiya/10080-mirchuk-i-etika-a-politika/> [in Ukrainian].
4. Mirchuk I. (1942). Svitohliad ukrainskoho narodu: sprobha kharakterystyky. [The worldview of the Ukrainian people: an attempt at characterization]. *Naukovyi zbirnyk Vilnoho universytetu v Prazi - Scientific collection of the Free University in Prague*. 3. 225–243. [in Ukrainian].
5. Mytropolyt Ilarion (Ohienko I.). (1954). Obozhennia liudyny – tsil liudskoho zhyttia. [Adoration of man is the goal of human life]. *Vinnipeh : Ukrainske Naukove bohoslavske Pravoslavne Tovarystvo - Winnipeg: Ukrainian Scientific Theological Orthodox Society*. 95. [in Ukrainian].
6. Salo H. V. (2018). Antropohichni zasady zakordonnoho ukrainstva v yoho relihiino-filosofskykh pohliadakh. [Anthropological principles of Ukrainians abroad in their religious and philosophical views]. *Hileia: Naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*. 129. 213–216. [in Ukrainian].
7. Salo H. V. (2019). Antropohichni uiavlennia myslyteliv ukrainskoi diaspori: relihiini ta filosofski vplyvy. [Anthropological ideas of Ukrainian diaspora thinkers: religious and philosophical influences]. *Sofiia. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk - Sofia. Humanitarian and religious bulletin*. 1(13).. 46–50. [in Ukrainian].
8. Chyzhevskiy D. (1992). Narysy z istorii filosofii na Ukraini. [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. *Kyiv : Vyd-vo Orii pry UKSP Kobza - Kyiv: Department of Oriy at the Kobza University of Applied Sciences*. 230. [in Ukrainian].
9. Shlemkevych M. (1954). Zahublena ukrainska liudyna. [A lost Ukrainian person]. *Zhyttia i mysli - Life and thoughts*. 2. 158. [in Ukrainian].
10. Shlemkevych M. (1956). Dusha i pisnia. [Soul and song]. *Ukrainska dusha - Ukrainian soul*. 63. [in Ukrainian].
11. Yarmus S. (2007). Dosvid viry ukrainsia : vybrani tvory. [Ukrainian experience of faith: selected works]. 488. [in Ukrainian].